

ČIGĀNI — SVEŠIE UN SAVĒJIE: NOZĪMJU MIGRĀCIJA

Aīda Rancāne

aidarancane@hotmail.com

Atslēgas vārdi: čigāni, maskas, citādie, neaizskaramie

Latvijā izplatīta gadskārtu svētku un kāzu masku tradīcija ir čigānos iešana, kas atspoguļota arī mutvārdu folklorā — tautasdziesmās. Čigānu masku grupā galvenie parasti ir Čigāna un Čigānietes tēli. Neskatoties uz to, ka grupas sastāvā var būt arī citi tēli — Lācis, Dzērve, Zirgs, Ubags, Velns, Nāve utt., visi kopā tiek saukti par čigāniem. Dominē uzskats, ka čigānu masku uzvedība un izdarības tikušas noskatītas no čigānu etnosa nodarbēm pēc viņu ieceļošanas Latvijā — zirgu mīšana, nākotnes zīlēšana, zagšana un citas. Kopīgs abiem ir marginālais un migrējošais statuss sabiedrībā: kā maskas, tā čigānu tabori ierodas, komunicē un dodas projām. Runājot par Čigāna maskas jēgu, parasti tiek akcentēts citāda, svešais, no citurienes nākušais. Taču vai pilnīgs ir uzskats, ka čigāni masku pasaulē ienāk pēc tam, kad vietējie iedzīvotāji saskaras un iepazīst savā teritorijā ieceļojošo etnosu? Rakstā aplūkota čigānu koncepta nozīmju migrācija starp masku pasauli un klejotājcilšu sabiedrībām, mītisko un sociālo, svešo un savējo.

Ikdienā lietojot vārdu “čigāni”, tā nozīme mums saistās vai nu ar tautības nosaukumu, vai gadskārtu svētku un kāzu rituālo darbību — maskošanos. Kāpēc masku pasaulē ienācis tieši šis tautības tēls un ieņēmis tajā stabilu vietu? Precizitātes labad jāpiebilst, ka otrs ar kādu etnosu saistīts tēls latviešu tradicionālo masku gājiena dalībnieku vidū mēdz būt arī Žīds, taču svarīguma, nozīmīguma, popularitātes ziņā tas zaudē Čigānam. Čigāns masku grupā nereti ir galvenais atslēgas tēls — barvedis, bieži kopā ar savu sievu Čigānieti, tādēļ visa masku grupa iegūst nosaukumu “Čigāni”, un maskošanos dēvē par čigānos iešanu vai čigānos laišanu.

Neskatoties uz to, ka Latvijas novados saglabājušās atšķirīgas maskošanās tradīcijas un vairāk kā 70 dažādi vietēji masku grupu nosaukumi¹, dažas no grupām saistītas ar dziesmu izpildīšanu gājiena laikā.

Čigāni ir viena no tādām. Pateicoties masku dziesmotajai izpaušmei un komunikācijai ar saimniekiem, Krišjānis Barons (1835–1923) “Latvju dainu” V sējumā varēja sakopot tautā skandētās četrrindes un izveidot nodaļu par dziesmām budeļiem, ķekātām un čigāniem.² Te svarīgi būtu atgādināt, ka budeļi, ķekatas un čigāni veido atšķirīgas masku grupas, kas iekļaujas sava novada lokālās tradīcijās un šos nosaukumus būtu nekorekti lietot kā sinonīmus.

Leksēmas “čigāni” lietojumu latviešu klasiskā tautasdziesmu klāstā ir pētījis latviešu folklorists Jānis Rozenbergs (1927–2006). Čigānu daudzīnājums tautasdziesmās ieņem ceturto vietu aiz vāciešiem, krieviem un leišiem, ar kuriem gadsimtu gaitā latviešiem veidojušies cieši, noturīgi kultūrvēsturiski sakari. Čigānu tematikas dziesmu variantu (340 varianti) un dziesmu tipu (135 tipi)

relatīvi prāvais skaits, viņaprāt, skaidrojams nevis ar leksēmas “čigāni” lietojumu kā etnonīmu, bet gan tā lietojumu masku gājienu dalībnieku apzīmēšanai rudens un ziemas perioda gadskārtu svētkos. Gandrīz pusē (48,2%) no čigānu tematikas dziesmu variantiem leksēma “čigāni” figurē saistībā ar maskošanos, lai gan nav drošu, nemaldīgu kritēriju šādam šķīrumam. Būtiska ir norāde J. Rozenberga pētījumā, ka statistiskie dati par čigānu tematikas dziesmu variantu daudzumu, to koncentrācijas blīvumu un ģeogrāfisko izplatību nav saistāmi ar novadiem, kuros mitinājies lielāks skaits etnisko čigānu, lai turienes latvieši būtu varējuši izveidot ilgākus un ciešākus kontaktus un tādējādi viņus apdziedāt dziesmās.³ Neatbildēts palicis jautājums, kādi faktori veicinājuši vārda “čigāni” deetnonimizācijas procesu tautasdziesmu leksikā, kam tālāk seko arī neskaidrība par koncepta nozīmes sekmīgo iekļaušanos arhaiskā maskošanas tradīcijā.

Čigāni folklorā un masku pasaulē

Vienkāršākais veids, kā skaidrot Čigāna tēla esamību latviešu masku tradīcijās, ir zemnieku interese par īsto čigānu dzīvesveidu, viņu izskata, izturēšanās un kolorīta imitēšana, pārņemšana masku izdarībās. Tātad būtu jāsecina, ka Čigāna tēls ienāk masku pasaulē pēc tam, kad vietējie iedzīvotāji saskaras un iepazīst savā teritorijā ieceļojošos

čigānus. Apgalvojumu, ka čigānu maska noskatīta zemnieku sociālajā vidē un tai ir vēlīna izcelsme, izsaka lietuviešu masku pētnieki.⁴ Arī starp baltkrievu tautas tradicionālajām maskām Čigāna personāžs ir populārs un izplatīts visā Baltkrievijas teritorijā un tiek uzskatīts, ka tas ienācis pēc čigānu tautības ieceļošanas šajā zemē.⁵

Kā zināms no rakstītiem avotiem, Latvijā čigāni ienākuši 15. un 16. gadsimtā no Polijas un Vācijas. Viņi turpina dzīvot taboros, saglabādami tradicionālo dzīvesveidu, un klejo vairs tikai sezonas laikā reģiona ietvaros. Eiropā čigāni parādās viduslaikos, vispirms 11.–12. gadsimtā Balkānos, visai koncentrētā veidā Ungārijā, tad arī Vācijā, Polijā, Skandināvijā.⁶ Šādā vēsturiskā aspektā saprotama ir J. Rozenberga norāde uz nesakrītību starp latviešu klasisko tautasdziesmu intensīvās produktivitātes jeb aktīvās jaunrades periodu, kuru datē ar 13.–16. gadsimtu, un latviešu zemnieku tuvāku iepazīšanos ar čigāniem, kas varēja notikt tikai 16.–17. gadsimtā, tas ir, poļu un zviedru laikos, tātad klasisko tautasdziesmu jaunrades izsūkuma posmā.⁷ Jāpiekrīt, ka daļā čigānu dziesmu var saskatīt klasisko latviešu tautasdziesmu variēšanas jeb pārveides procesu. Piemēram, sekojošās dziesmās vērojama līdzība starp čigānu un Jāņu dziesmām vai čigānu un kāzu dziesmām, kur čigāni aizstāj Jāņa bērnus vai panāksniekus:

Sasagrieza čiganiņi
Istabiņas dibinā:
Sagriez, Dievs, rudzus, miežus
Lielajā tīrumā.
(Latvijas folkloras krātuve (LFK)
33464-0, Vidzeme, Kurzeme, Zemgale)

Čiganiņu māmiņai
Dzēves klieudz vēderā;
Kur pagrieza deguniņu,
Tur paknāba caurumiņu.
(LFK 33519-0, Krustpils)

Sasagrieza Jāņa bērni
Istabiņas dibinā;
Sagriez, Dievusi, tētiņam
Rudzus, miežus tīrumā.
(LFK 32852-2, Sēlpils)

Panāksnieku meitiņām
Dzēves kliedz vēderā;
Kur pagrieza deguniņu,
Tur izkala caurumiņu.
(LFK 20232-5, Madliena)

Taču pietiekami daudz ir arī oriģinālu, tieši čigānos iešanai veltītu dziesmu:

Čigānōs laizdamās,
 Vilku biezu kažociņu:
 Citur deva ēsti, dzerti,
 Citur vēzdu par muguru.
 (LFK 33318-0, Birži)

Eima, bērni, čigānōs,
 Čigānōs laba dzīve:
 Čigāns ēda tauku gaļu,
 Krējumā mērcedams.
 (LFK 33314-0, Lejasciems)

Paralēli tekstiem savdabīga aina vērojama čigānu tematikai veltīto dziesmu melodiju analizē. Šajā gadījumā aplūkojamas būtu tikai ar gadskārtu svētkiem un maskošanos saistītās čigānu dziesmas. Pirmkārt, lielākā daļa no tām ir piederīgas raksturīgākajam Latvijas tradicionālās mūzikas senā slāņa elementam — rečitācijai un attiecināmas uz teiktajām dziesmām ar šaura diapazona melodiju. Pārsvārā tās ir refrēndziesmas ar fonētiski krāsainiem refrēniem kalado, klando, tondaro, tolderā, totari, tātari, duido utt., kas raksturīgi Latvijas austrumdaļai. Dziesmas galvenokārt ir vienbalsīgas vai arī daudz balsīgas, bet iekļaujas konkrētās vietas raksturīgajā stilā — piemēram, Sēlijas raksturīgajā polifonijā ar sekundu skaņām.⁸ Kā raksta etnomuzikologs Mārtiņš Boiko (dz. 1960), senā slāņa stili sakņojas Baltijas pirmskristianizācijas kultūrā un ir cieši saistīti ar senajām ģimenes, gadskārtu un darba ieražām.⁹ Savukārt Latvijas rietumdaļā, Kurzemē, kur 1897. gada tautas skaitīšanas laikā reģistrēts visvairāk čigānu¹⁰, koncentrējas diezgan daudz tieši vēlinas izcelsmes¹¹ dziesmu ar plaša diapazona melodijām un piedziedājumiem, kuros vērojami centieni atdarināt čigānu valodu vai čigānisko kā tādu,

piemēram, refrēnā “siku siku parsipellā, tilla risā hai džindžallā, haidi rallā, haidi rallā, hāre māre rallallā”.¹² Var pieņemt, līdzīgi kā tas noticis ar klasisko tautasdziesmu tekstu improvizēšanu, ka, pateicoties seno melodiju daudzfunkcionalitātei, ar vienu vietai piederīgo melodiju tika izdziedāti dažādu godu un svētku teksti. Tajā pašā laikā vairākas senākās cilmes čigānu dziesmas pierakstītas tikai ar čigānu tematikas tekstu un čigānu dziesmām raksturīgo refrēnu, kas neļauj domāt par citas tematikas nomaiņu uz čigānu tematiku.

Par čigānu masku popularitāti, izplatību visos Latvijas novados, iesakņošanas tradīcijā, kas norāda uz ilgāku jēdziena lietojuma periodu, liecina arī čigānu masku nosaukuma vietējo variāciju daudzums — čigani, čiguoni, čigāņi, čigaiņi, ķigāni, ķiguoni.¹³ Tāpat Kr. Barona “Latvju dainās” čigānu tematikas sakarā atrodami vairāki leksēmas fonētiskie un morfoloģiskie varianti — čigānis, cigāns, cigaiņi, sigāns, sigānis, čiganka un citi.¹⁴ Dažos Latvijas novados čigānu masku apzīmējumam lietoti arī citi Eiropā sastopamie čigānisko ceļotāju kopienu (tatarn, tattare)¹⁵ latviskie varianti — tatari, totari¹⁶ vai pagāni.¹⁷

Čiganam, tataram
 Bij pelnita garoziņa:
 Citā vietā suņi rēja,
 Cits ar skruķi pavadīja.
 (LFK 33436-1, Tirza)

Čyguoneni, poguoneni,
 Kur šū nakti gulēsimi?
 Cyts prīdēi, cyts eglēi,
 Cyts ar meitu pyuneitēi.¹⁸
 (Krustpils)

Vai masku apzīmējums ir izmantots dziesmas refrēna veidošanā, vai otrādi — refrēns izmantots masku nosaukuma darināšanā, grūti spriest. Iespējams trešais variants, ka masku nosaukums un refrēns tradīcijā veidots no Skandināvijā pazīstamā ceļotāju etnosa nosaukuma, kas nozīmes ziņā ir sinonīms čigāniem. “Čigāni dažādi saģērbušies, pajēmuši katrs savu skalū un gājuši uz citām mājām. Kad iegājuši kādā mājā, tad situāciju skalus uz grīdas un skaitījuši: “Totara, totara, čigāns skalus grabināja, čigānietes meklēdams, totara, totara.”” No šā skaitījuma šur tur čigānos iešanu saukuši arī par totorēšanu, rakstu valodā — tatarēšana (LFK 1640, 5443, Lubāna).

Čigāni un neaizskaramie — mediatori starp šo sauli un viņsauli

Lai gan čigānu priekšteču izcelsmes teritorija ir Indijas ziemeļrietumi un to valodā saskatīta līdzība ar sanskritu, interese izraisa etnomuzikoloģes Ievas Tihovskas pētījumā pieminētā britu salu nomadisko sociālo grupu pētnieces Džūdītas Ouklijas (*Judith Melita Okely*, born 1941) doma, ka vairākas Rietumeiropas un Skandināvijas čigānu grupas ir vietējās izcelsmes nomadi, kas tikuši “čigāniskoti”. Viņaspriekš, šo čigānu konceptu radīja feodālās iekārtas sabrukums 15.–16. gadsimtā, kapitālistiskās nometnieku ekonomikas un jaunas sociālās struktūras veidošanās.¹⁹ Līdzīgu uzskatu pauž naturālists un angļu rakstnieks Braiens Seimurs Vesī-Fīdžerals (*Brian Seymour Vesey-Fitzgerald*, 1905–1981), ka čigāniem, 1430. gadā ieceļojot Anglijā, bija jāstāpjas ar vietējiem nomadniekiem — tinkeriem (*Tinkers*), kas nodarbojās ar zirgu tirgošanu, kalšanu un nākotnes zilēšanu. Abiem etnosiem satiekoties, izcēlušās sadursmes, jo abi konkurējuši uz vienu un to pašu vietu sociālajā struktūrā. Gadsimtu gaitā tinkeri un čigāni sajaukušies un izveidojuši vienu grupu — trevelerus (*Travellers*), kas angļu valodā nozīmē “ceļotāji”.²⁰

Antropoloģiskā literatūra par klejotājtautām koncentrējusies galvenokārt uz lopkopjiem, taču pastāv vēl cita veida nomadi — ceļojošās tautas, kas nav lopkopji. Šādi klejotāji — apkalpotāji ir neražojoši, endogāmi, kas eksistē, pateicoties preču pārdošanai un pakalpojumu veikšanai. Atrodies ekonomiskajā un sociālajā perifērijā, tie veido nelielu sabiedrības daļu, ir sastopami visā pasaulē un bieži viņus apzīmē ar kopējo konceptu čigāni. 5% iedzīvotāju senajās sabiedrībās pastāvīgi migrē. Tie ir staigājošie amatnieki, kuru maršruts dažādās zemēs nav mainījies gadsimtiem ilgi. Klejotāju pārziņā ir darbi, kurus neveic cauru gadu, bet kuri ir nepieciešami periodiski. Viņu migrēšanu nosaka vietējo iedzīvotāju apkalpošana, īslaicīgo vajadzību apmierināšana. Tie var būt grozu pinēji, kalēji, podnieki, zirgu tirgotāji, ubagotāji, pareģi, zīlnieki un citi. Izmantojot efemēros resursus, klejotāji ātri teritoriāli izplešas un tad izklīst jaunu resursu meklējumos. Izmantojot telpiskās mobilitātes, izklīdes, mazākumtautības stratēģiju, lietojot pārnēsājamās materiālos resursus, kā arī specializētās individuālās prasmes, zināšanas par dažādām okultām sistēmām, šie cilvēki izmanto peripatētisko nišu — pieprasījumu pēc specializētiem pakalpojumiem, precēm, kuras mazkustīgas kopienas nevar vai negrib pastāvīgi uzturēt.²¹ Čigānu koncepts, iespējams, ietver sevī daudz senākus priekšstatus par nomadu kopienu funkcijām sociālajā struktūrā, kas ļāva tam sekmīgi iekļauties maskošā tradīcijā.

Aplūkojot vārda “čigāni” etimoloģiju, jāņem vērā fakts, ka šis apzīmējums etnosam ir eksonīms. Eiropas čigānu pašnosaukums ir romi, kas viņu valodā nozīmē “vīrietis” vai “vīrs”. Kā endonīmi tiek lietoti vēl dažādi citi vietēji apzīmējumi²². Čigānu nosaukums ir aizgūts no grieķu valodas *ατσίνγανος* (*atsinganos*), kas tulkojumā nozīmē “neaizskaramie”, “nepieejamie”.²³ Šī jēdziena izcelsme saistāma ar pašu zemāko vai ārpus sistēmas esošo kastu senajā hinduistu sabiedrības hierarhijā, kuras piederīgos apzīmē ar sanskrita

vārdu “čandala”. Tie ir cilvēki, kas dzīvo Ziemeļindijas un Bengālijas atsevišķos kvartālos vai ciemu nomalēs un viņu galvenā nodarbe ir liķu utilizācija, dedzināšana, respektīvi, aizvadišana uz viņsauli. Čandali valkā apģērbu, noņemtu no liķiem, lieto tikai dzelzs rotas, ēd no sasīstiem traukiem, par tuvošanos apdzīvotai vietai ziņo, kladzinot klabatas. Tiem nepieder zeme, viņi ir darbotarīgi no citām saimniecībām. Izdzīti no sabiedrības, neaizskaramie turpina veikt noteiktas, kopienai noderīgas funkcijas, taču hindu dievnamus tiem apmeklēt aizliegts.

Šāda sabiedrības attieksme pret čandaliem ir saistīta ar rituālo neaizskaramību, tabu priekšstatiem par “netīro” — bīstamo. Viens no būtiskākajiem aizliegumiem ir saskarsme ar liķiem. Ja tāda notikusi, nepieciešama attīrīšanās, veicot noteiktus rituālus. Veidojoties nevienlīdzībai sabiedrībā, priekšstati par neaizskaramību mainījās. To attiecināja uz atsevišķām profesijām, ar kurām bija spiestas nodarboties atpalikušās ciltis. Šādas profesijas bija zirgkopība, galdniecība, dziedniecība, klejojošā dejošana, akrobātika, fokusu rādīšana un citas.²⁴ Čigānu galvenās nodarbes un amati dažādos laika periodos ir līdzīgi — kalšana, darbs ar metālu, tirdzniecība ar zirgiem, sietu izgatavošana, muzicēšana, dejošana, zilēšana, dzīvnieku dresēšana. Iespējams, ka neaizskaramos un čigānus vieno ģenētiskas saites.²⁵

Salīdzinot čandalu un čigānu darbības laukus, nozīmīgas paralēles atrodamas latviešu tautas priekšstatu sistēmā par čigānu etnosa saistību ar mirušo pasauli, bērēm. Piemēram, tautas ticējumi vēsta: ja garām braucošiem čigāniem uzprasa: “Kur tad nu bērnieki brauks?”, tad viņi tūlīt saka: “Kur tad nu lamājas (Latvijas tautas ticējumi (LTT) 5151, P. Š., Rauna). Ja grib čigānus sakaitināt, tad vajag tiem uzprast: “Kur jūs tos liķlupatus vedat?” (LTT 5152, V. Holcmane, Vandzene). “Ja sapinis redz čigānus, tad priekšā būs kādas bēres” (LTT 5156, K. Jansons, Plāni). Ciešā pietuvinātība viņsaulei, mirušo pasau-

lei, no kurienes ierodas arī maskotie tēli, tajā skaitā čigānu maskas, nozīmju ziņā sasaista neaizskaramos — čandalas un čigānus. Tā ir darbošanās ar liķiem, mirušo pārceļšana uz viņsauli, un tā ir nomadiskā citādība, kas etnosu iecel svešo kārtā. Mītiskajos priekšstatos viss, kas ir svešs, pieder citpasaulei.

Norāde uz viņsaules klātesamību čigānu masku tradīcijā atrodama Aglonā fiksētās masku grupas nosaukumā — baltie čigāni²⁶, kurā redzama pretruna ar čigānu etnosa vizuālo izskatu un frazeoloģisko salīdzinājumu “melna kā čigāns” tautas dziesmās. Balta krāsa ir nāves un “neredzamības” krāsa, kas piemīt būtnēm, kuras pabijušas aiz šīs pasaules robežām. Dažviet čigānu masku gājiena priekšgalā bijusi maska “Jātnieks uz zirga”. Zirgs mītiskajos priekšstatos ir pasaules daļu robežu šķērsotājs, un kopā ar antropomorfo tēlu Jātnieku tas masku gājiena veidolā atved viņsaules mītiskos pārstāvjus šai zemē, šai sētā. “Kad čigāni nāca pa durvim iekšā, aizvienam pirmais jāja savādaļs jātnieks ar zirgu. Bija gadījumi, kad jātnieks sēdēja mugurā istam zirgam un iejāja istabā” (LFK 1640, 7056, Pampāji). Nozīmīgs ir arī pašu čigānu masku vēstījums par vietu, no kurienes tās ieradušās saimnieka sētā. Tā interpretējama kā cita, tāla pasaule jeb viņsaule.

Narejit, cima suņi, taldaru taldaru!

Natuolejī čiguoniņi, taldaru taldaru!

Deviņ' kolnu, deviņ' leju, taldaru taldaru!

Da čiguonu muožiņom, taldaru taldaru!

(LFK 54394, Rudzēti)

Čigānu masku grupas tēlos koncentrējies daudz kas no tās semantikas, kas raksturīga maskošanās fenomenam vispār. Tas ir etniski citāds, lokāli svešais, profesionāli izdalītais, mītiski citāds, kopienai nepiederošais. Un pats Čigāns kā tēls kļūst par maskošanās kvintesenci, tādējādi dāvājot visam rituālam nosaukumu “Čigānos iešana”. Jau sākotnēji masku gājieniem ir mītiski motivēta piederība viņsaulei, un tas nosaka masku darbības jēgu un ļauj tām ierasties šajā saulē, atnesot no turienes — senču pasaules — auglību un

svētību. Čigāni veicina svētību. “Tanī gadā būs svētība saimnieciskajā un personīgajā dzīvē, kurā gadā saimnieku apmeklē čigāni” (LFK 1640, 4321, Preiļu pag.). “Čigānos iešana nes svētību saimniecībai” (LKF 1640, 9601, Madonas apr.). Kā raksta folklorists Kārlis Straubergs (1890–1962), tieši sakari ar viņu sauli ir jāuztur tiem, kas ar to var būt sakarā — gan dvēselēm, kas no turienes nāk viesos atļautajā veļu laikā, gan maskām, kas, tās atvietojot, pārņem arī viņu funkcijas. Un šādā aspektā meklējams skaidrojums čigānu masku gājienu svētības nešanas akcijai.²⁷

Noslēgums

Masku pasaulē mītiskais Čigāns ierindojas Dzērves, Lāča, Zirga, Vilka un citu zoomorfo mītisko tēlu rindā kā ceļotājs, kuram piemīt spēja šķērsot pasaules daļu robežas. Arī sabiedrības sakrālajā hierarhijā čigānu etnosa marginālais statuss, šo cilvēku dzīvesveids, kas saistīts ar atšķirīgām sociālajām, morālajām, reliģiskajām nostādnēm, pastāvīgu atrašanos dabā, ārpus sētas — nometnieku kultūras radītās pasaules, simboliski pietuvina tos vistuvāk viņpasaules robežai, tūlīt aiz zemnieku sabiedrības ganiem, piegulniekiem un arājiem. Tādā veidā maskošānās rituālos labi iekļaujas čigānu mītiskā un sociālā nozīme.

Aplūkojot ar čigānu tematiku saistītos folkloras un tradīciju pierakstus, kā arī paša vārda etimoloģiju, jādomā, ka čigānu koncepta jēga un lietojums varētu būt veidojies agrāk par rakstiskajos avotos fiksētajām čigānu etnosa ieceļošanas ziņām, kam nenoliedzami uzslāņojusies pēdējās migrācijas informācija. Par to liecina arī čigānu tematikas muzikālās folkloras dažādie slāņi. Čigānu masku konceptā ietverta plaša nozīme, kas saistīta ar klejotājtautu dzīvesveida specifiku — abiem nav ciešas pieķeršanās vienai konkrētai vietai, raksturīga klaiņošana, spēja glabāt un izmantot slepenas zināšanas. Šajā konceptā ir vieta arī priekšstatiem par neaizskaramo sociālajām funkcijām un no tām izrietošajai

saistībai ar mirušo pasauli. Nereti čigānu maskas ierodas mājā, līdz nesot Mironi vai Nabašņiku, un veic rituālās darbības ap to. Te pieminams arī ikdienas dzīvei nederīgais, skrandainais vai otrādi izvērtais masku apģērbs, troksnis, ar kuru masku gājiens paziņo par savu tuvošanos un ierašanos sētā. Iespējams, šādi priekšstati ir par iemeslu tam, kāpēc Čigāna tēls izkonkurējis cita etnosa pārstāvja Žīda tēlu un ieguvis lielāku popularitāti masku pasaulē. Aiz citādā, svešā slēpjas vesels funkciju un nozīmju komplekss.

Tradicionālā maskošānās nav orientēta vienīgi uz ikdienišķās dzīves īstenības atspoguļošanu. Lai cik daudzveidīga un aktualitātes piesaistoša ir maskošānās tradīcija, tās ilgdzīvošanu nodrošina tieši ikdienas un vēstures mainīgās, nepastāvīgās būtības ignorēšana. Pretējā gadījumā tā būtu pārvērtusies par brīvu masku personāžu atjaunināšanas procesu, kas atkarīgs no katra gaumes un aizraušanās. Jaunie masku tēli, kas ienāk maskošānās izrādēs, paliek un iekļaujas tradīcijā, parasti ir tādi, kuriem piemīt mītiskā nozīme un rituālā jēga. Parasti šādiem tēliem ir margināls statuss un tie veic komunikatīvo funkciju starp divām pasaulēm. Šādā uzskatu sistēmā lieliski iederas Čigāna tēls, un kopā ar viņu arī visa čigānu masku grupa.

*Raksts ir recenzēts.
The article is peer-reviewed.*

Avoti un piezīmes

- ¹ Rancāne A. *Maskas un maskošānās Latvijā*. Rīga: LU FSI, 2009, 43.–73. lpp.
- ² Barons Kr., Visendorfs H. *Latvju dainas. V sēj.* Zin. kons. K. Arājs. Faksimiltipa izdevums. Rīga: Zinātne, 1989–1994, 165.–195. lpp.
- ³ Rozenbergs J. *Tautas un zemes latviešu tautasdziesmās*. Rīga: Zinātne, 2005, 245.–248. lpp.
- ⁴ Vaicekauskas A. *Uzģavēniņi kaukēs*. Vilniaus etniskās kultūras centras, 2009, 94. lpp.

- ⁵ Kuharonak T. I. *Maslii ý kaljandarnaij abradnosti belorusaj*. Minsk: Uradžai, 2001, s. 29.
- ⁶ Apine I. Čigāni. Grām.: *Mazākumtautību vēsture Latvijā*. Sast. L. Dribins. Rīga: Zvaigzne ABC, 1998, 199.–207. lpp.
- ⁷ Rozenbergs J., op. cit., 245.–246. lpp.
- ⁸ Tihovska I. Ziemas saulgriežu mūzika. Grām.: *Praktiskā Ziemassvētku grāmata*. Sast. G. Lancere. Rīga: Nemateriālā kultūras mantojuma valsts aģentūra, 2009, 25.–33. lpp.
- ⁹ Boiko M. Latviešu tautas mūzika. <https://enciklopedija.lv/skirklis/27966-latvie%C5%A1u-tautas-m%C5%ABzika>. Sk. 2021. g. 17. apr.
- ¹⁰ 1897. gada tautas skaitīšanas laikā Vidzemes latviešu daļā tiek reģistrēti 394, Kurzemē — 1202, Latgalē — 346 čigāni, kopā 1942 cilvēki — 0,1% no iedzīvotāju kopskaita. Čigāni Latvijā. https://www.acadlib.lu.lv/arc/cigani_Latvija/cigani.htm Sk. 2021. g. 15. apr.
- ¹¹ Tiek pieņemts, ka jaunais slānis sācis veidoties 18. gs. 2. pusē, par nosacītiem atskaites punktiem uzskatot Vecā Stendera grāmatas “Jaunas ziņģes” (1774) un “Ziņģu lustes” (1789). Boiko, op. cit.
- ¹² Tihovska, 2009, op. cit., 25.–33. lpp.
- ¹³ Rancāne, op. cit., 52.–58. lpp.
- ¹⁴ Rozenbergs, op. cit., 248.–249. lpp.
- ¹⁵ Kenrick D. Historical Dictionary of the Gypsies (Romanies). https://www.gitanos.org/documentos/1.1-KEN-his_Historical-DictionaryoftheGypsies.pdf Sk. 2021. g. 20. apr.
- ¹⁶ Rancāne, op. cit., 51.–52. lpp.
- ¹⁷ *Antiziganismus: Soziale und historische Dimensionen von "Zigeuner"- Stereotypen*. Heidelberg: Dokumentations- und Kulturzentrum Deutscher Sinti und Roma, 2015, S. 58.
- ¹⁸ Vitolīņš J. Gadskārtu ieražu dziesmas. Rīga: Zinātne, 1973, 123. lpp.
- ¹⁹ Tihovska I. *Īsta čigānu mūzika. Autentiskums un etniskums Latvijas čigānu (romu) mūzikā*. Rīga: LU Literatūras un mākslas institūts, 2017, 77. lpp.
- ²⁰ Vesey-Fitzgerald B. S. *Gypsies in Britain*. London: Chapman & Hall Ltd., 1944, pp. 8, 17–19. Bessonov N. V. *Ranjaja istorija cigan*. http://www.gipsyvoice.ru/pages.php?gipsy&p=history_x_xv Sk. 2021. g. 16. febr.
- ²¹ Rao A. The concept of peripatetics: an introduction. In: *The Other Nomads: Peripatetic Minorities in Cross-Cultural Perspective*. Ed. By Aparna Rao. Cologne: Bohlau, 1987, pp. 1–32.
- ²² Čigānu tautas pašnosaukumi (endonīmi) — rom (vīrs, cilvēks), lom (mati), dom, sinti, manuš (cilvēki), kale (melnie), aškali, bašalde, erlides, lalleri, lovari u.c.
- ²³ Fasmer M. *Etimologiceskij slovarj rusko-go jazika*. T. 4, Moskva: Progress, 1973, s. 305.
- ²⁴ Besem A. *Civilizacija drevnei Indiji*. Ekaterinburg: U-Faktorija, 2007, s.142.
- ²⁵ European Roma descended from Indian 'untouchables', genetic study shows. <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/9719058/European-Roma-descended-from-Indian-untouchables-genetic-study-shows.html> Sk. 2021. g. 3. apr.
- ²⁶ Jansons J. A. *Latviešu masku gājieni*. Rīga: Zinātne, 2010, 133. lpp.
- ²⁷ Straubergs K. Latviešu gada svētki. Grām.: *Latviešu tautas dziesmas XI*. Kopenhāģena: Imanta, 1956, 5.–29. lpp.

Par autori

Dr. biol., Mag. phil. **Aīda Rancāne** ir LU Filozofijas un socioloģijas institūta vadošā pētniece. Pētnieciskās intereses: maskošanās tradīcijas, iezemiešu reliģijas, mūsdienu garīgums, tradicionālā kultūra. Grāmatas “Maskas un maskošanās Latvijā” (2009) autore.

About the Author

Dr. biol., Mag. phil. **Aīda Rancāne** is the leading researcher of the Institute of Philosophy and Sociology, University of Latvia. Research interests: masking traditions, indigenous religions, modern spirituality, traditional culture, author of the book *Masks and Masking in Latvia* (2009).

GYPSIES — ALIEN AND INDIGENOUS: MIGRATION OF MEANINGS

Aīda Rancāne

aidarancane@hotmail.com

Summary

Keywords: *Gypsies, masks, the others, the untouchable*

A tradition of masked “Gypsy” processions in annual festivals and wedding parties is popular in Latvia, which is also reflected in oral folklore, in folk songs. In the group of “Gypsy” masks, the main characters use to be a Gypsy man and a Gypsy woman. Despite the fact that the group may also include other characters — Bear, Crane, Horse, Beggar, Devil, Death, etc. — all together are referred to as “Gypsies”. It is believed that the behaviour and actions of masked “Gypsies” have been taken from the activities of the Gypsy (Roma) ethnos after their entry into Latvia — exchanging of horses, fortune telling, stealing, and others. Both share the marginal and migrant status in society: both the masked “Gypsies” and the Gypsy people arrive, communicate and then leave. Speaking of the meaning of the Gypsy mask, the otherness is usually highlighted — the alien who came from elsewhere. However, is the view complete that Gypsies enter the world of masks after the local population confront and get acquainted with the ethnos having arrived in their territory? The article deals with the migration of meanings of the concept of Gypsies between the world of masks and nomadic tribal societies, the mythical and social, alien and indigenous.